

Тема: Поняття та оцінка рівня екологізації економіки

1.1. Поняття, зміст, цілі та завдання екологізації. Відмінність екологізації від природозахисних заходів.

1.2. Функції та принципи екологізації.

1.3. Оцінка рівня екологізації.

1.4. Історія розвитку процесів екологізації. Стан екологізації економіки в Україні.

1.1 Поняття, зміст, цілі та завдання екологізації. Відмінність екологізації від природозахисних заходів

Термін “екологізація” має багато значень. У загальному розумінні процес екологізації означає різноплановий, системний підхід до бачення об’єктивного світу і більш глибоке усвідомлення ролі природи в житті людини. У прикладному аспекті екологізація – це процес послідовного впровадження ідей збереження природи і стійкого навколишнього середовища в сфері законодавства, управління, розробки технологій, економіки, освіти тощо.

На сьогодні під екологізацією економіки розуміється зниження природоємності виробництва, зменшення навантаження на природу, для забезпечення якого передбачається вирішення триєдиного завдання: суттєво зменшити ресурсоємність, енергоємність та відходність виробництва. Л.Г. Мельник конкретизував поняття екологізації економіки, позначивши її як цілеспрямований процес перетворення економіки, орієнтований на зниження інтегрального екодеструктивного впливу процесів виробництва і споживання товарів та послуг в розрахунку на одиницю сукупного суспільного продукту [16].

Під інтегральним екодеструктивним впливом розуміються приведені до єдиної критеріальної бази результати негативних наслідків впливу на людину і природні системи процесів виробництва і споживання.

Процеси, що становлять основу екодеструктивної діяльності, можуть бути згруповані в наступні п'ять напрямків:

1. Процеси, які можуть кваліфікуватися як різні види забруднення.
2. Антропогенні процеси, які можуть кваліфікуватися як порушення природних ландшафтів. Це процеси порушення землі: риття котлованів, каналів, оранка ґрунтів, формування відвалів тощо; різні види зміни природних процесів циркуляції води: зарегулювання стоку річок, зміна їхніх русел, осушення боліт або затоплення територій. Окремо в категорії порушення ландшафтів можуть бути розглянуті процеси формування штучних перепон міграції тварин.
3. Процеси прямого впливу на організм людини, які можуть становити загрозу її життю та здоров'ю.
4. Процеси, що чинять негативний вплив на особистість людини (монотонність і одноманітність фізичної праці, наприклад, на конвеєрі, інтенсифікація розумової діяльності тощо).
5. Процеси прямого негативного впливу на тварин і рослини (загибель 7 значної кількості тварин від транспорту або в результаті виробничих робіт, використання тварин для тестування продукції та ін.).

При оцінці екологічного рівня процесів виробництва і споживання продукції прямо або побічно мають бути відображені результати всіх п'яти перерахованих видів екодеструктивної діяльності.

Л.Г. Мельник зазначає, що з наведених видів впливу лише стосовно перших двох можна говорити про наявність науково-методичної та інформаційної бази дослідження. Що стосується трьох інших, їх взагалі не прийнято пов'язувати з екологічним фактором. Проте, дослідник переконаний, що вони виникають саме внаслідок екологічної недосконалості суспільного виробництва, отже мають досліджуватися, а головне – враховуватися, при формуванні економічного механізму екологізації процесів виробничо-споживчого циклу. Отже, здійснюючи оцінку екологічного рівня процесів

виробництва і споживання продукції, необхідно прямо чи непрямо враховувати наслідки всіх п'яти зазначених видів екодеструктивної діяльності [16].

Головна мета екологізації – зменшення природомісткості всього людського господарства, економіки, техносфери.

Метою екологізації будь-якої ієрархічної ланки економічної системи є досягнення оптимального балансу між екологічними та економічними цілями (забезпечення підвищення якості навколишнього природного середовища і реалізація обраної моделі економічного розвитку). Реалізується ця мета через вирішення ряду завдань:

- зменшення техногенного навантаження;
- підтримання природного потенціалу шляхом самовідновлення і режиму природних процесів у природі;
- скорочення втрат;
- комплексність видобування корисних компонентів;
- використання відходів у якості вторинного ресурсу;
- підвищення екологічності продукції, що випускається підприємствами для суспільного і особистого споживання;
- зниження споживання природних ресурсів на одиницю виробленої продукції та здійснення ефективної господарської діяльності;
- зменшення забруднення природних комплексів;
- зниження концентрації шкідливих речовин у викидах, стоках, відходах;
- поліпшення стану середовища існування людей тощо.

Екологізація здійснюється через систему організаційних заходів, інноваційних процесів, реструктуризацію сфери виробництва і споживчого попиту, технологічну конверсію, раціоналізацію природокористування, трансформацію природоохоронної діяльності, які реалізуються як на макро-, так і на мікроекономічних рівнях.

Доцільно підкреслити принципову відмінність понять “екологізація” та “природоохоронна діяльність”. Перше є ширшим за друге. Екологізація, хоча і охоплює процеси природоохоронної діяльності, концептуально від неї

відрізняється. Природоохоронна діяльність спрямована на охорону компонентів середовища від забруднення та іншого екодеструктивного впливу, тому вона фактично використовується для пом'якшення екологічної недосконалості існуючих технологій і сприяє консервації технічних принципів, на яких ґрунтуються ці 8 екологічно неефективні технології. Екологізація ж означає процес постійного екологічного вдосконалення, який спрямований на ліквідацію екодеструктивних факторів, а відповідно, і потреби в природоохоронних заходах.

Критерієм соціально-економічної ефективності екологізації є стабільність екологічного ефекту в часі.

Функції та принципи екологізації

Головними функціями екологізації, що розкривають її сутність, є: відтворювальна, просторова, соціально-екологічна.

Відтворювальна функція екологізації заснована на можливості створення оптимальних умов для відтворення природного потенціалу з метою ефективного використання його майбутніми поколіннями.

Просторова функція визначається виробленням науково обґрунтованої системи екологічного районування, складання територіальних схем природокористування, виявленням розбіжностей усередині еколого-економічних районів.

Вона сприяє оптимізації розміщення продуктивних сил, раціональному природокористуванню й охороні навколишнього середовища. Головна мета цієї функції – пошук оптимальних співвідношень між діяльністю людини і природою.

Соціально-екологічна функція пов'язана з екологічним вихованням населення, підвищенням культури виробництва.

Принципи екологізації – загальновизнані правила, виконання яких сприяє екологічному вдосконаленню економіки:

1) інтегральний підхід – необхідність обліку та одержання інтегрального ефекту дій у всьому циклі виробництва і споживання продукції;

- 2) орієнтація на причини – ліквідація причин, а не боротьба з наслідками;
- 3) поділ відповідальності – встановлення адресності і міри відповідальності суб'єктів і об'єктів екодеструктивної діяльності;
- 4) адекватність інструментарію – формування мотиваційного інструментарію, що відповідає даним обставинам;
- 5) системний підхід – здійснення впливу на всі об'єкти та суб'єкти природокористування, які прямо або побічно можуть сприяти досягненню цілей екологізації;
- 6) максимальна ефективність – досягнення цілей екологізації з мінімальними витратами та одержанням максимальної віддачі коштів.

1.3 Оцінка рівня екологізації

Вибір критеріальної основи кількісної оцінки екологічного рівня процесів виробничо-споживчого циклу надзвичайно складний. У цьому напрямку, на думку Л.Г. Мельника [16], можливо сформувавши методичні підходи, які послідовно реалізовувалися б для досягнення різних цілей екологізації суспільного виробництва і споживання. При цьому слід зазначити, що жоден з підходів не може в повній мірі вирішити задачу комплексної кількісної оцінки, але може сприяти розв'язанню окремих загальногосподарських завдань, що ведуть до екологізації. Проблеми формування порівнянних кількісних оцінок носять цілком об'єктивний характер.

По-перше, значне число соціальних або екологічних наслідків не можуть в принципі бути оцінені кількісно. До таких наслідків відносяться результати впливу на психіку людей та їхні особистісні характеристики.

По-друге, отримання співвимірних оцінок часто практично неможливе через різновіддалені наслідки в часі. У ряді випадків проблеми виникають через труднощі отримання прогностичних оцінок, тобто методично неможливим представляється оцінити збиток майбутнім поколінням. У ряді випадків труднощі викликані змішуванням оцінок, що відносяться до різних часових періодів і які зачіпають інтереси різних поколінь: те, що вигідно одним

поколінням, може виявитися не зовсім сприятливим для інших. Часто ці інтереси взагалі можуть входити в протиріччя один з одним.

По-третє, існує також ряд об'єктивних методичних проблем співмірності результатів наслідків, що відносяться до різних стадій і виробничих сфер життєвого циклу товарів та послуг.

Можуть бути запропоновані наступні методичні підходи до формування критеріальної бази оцінки рівня екологічності продукції та видів діяльності:

- економічні показники;
- енергетичні показники;
- земельні показники (footprint);
- показники порівняння;
- наявність або відсутність екологічно “гарячих” місць.

Економічні показники

Підхід заснований на оцінці рівня екологічності продукції за величиною екологічних витрат (економічних збитків або витрат на його запобігання), обумовлених різними процесами впливу на середовище.

Перевагою економічних показників є, по-перше, те, що вони прямо або побічно відображають безпосередньо соціально-економічні інтереси людини, по-друге, є універсальними оцінками, мають міжгалузевий, між територіальний і міждержавний характер, по-третє, за своєю природою і функціональною приналежністю вони органічно вписуються в ті системи, а саме у сфери економічної діяльності, які можуть використовувати їх для обґрунтування управлінських рішень або для формування економічних інструментів.

Однак даний підхід має і ряд недоліків, що обумовлені, перш за все, обмеженістю застосування економічних показників. Зокрема, зазначені оцінки застосовні (і то з істотними обмеженнями) тільки для трьох з п'яти перерахованих вище видів екодеструкції. Якщо і можна говорити в постановочному плані про економічні оцінки екологічного впливу на людську особистість (наприклад, про спроби дати вартісну оцінку моральної шкоди), то слід пам'ятати про суб'єктивний і надто умовний характер таких оцінок. Крім

того, дуже вузькою залишається сфера їх застосування, найчастіше обмежена сферою судових позовів.

Що стосується п'ятої групи екодеструктивного впливу на біологічні компоненти екосистеми, то можна говорити тільки про економічну оцінку товарних якостей біологічних видів. Незважаючи на окремі спроби вартісного визначення інформаційних, екосистемних, кліматорегулюючих, рекреаційних та інших властивостей біологічних об'єктів, ця задача поки залишається нерозв'язною

Історія розвитку процесів екологізації.

ИНДИКАТОРЫ ОЦЕНКИ УРОВНЯ ЭКОЛОГИЗАЦИИ ЭКОНОМИКИ РЕГИОНА				
1 группа	2 группа	3 группа	4 группа	5 группа [1, 3, 4, 5]
Экономические индикаторы	Экологические индикаторы	Индикаторы международной и инновационной деятельности	Социальные индикаторы	Индикаторы устойчивого развития
удельный вес экологического предприимательства в регионе	показатель уровня экологичности производства	показатель развития экологической политики	показатель экологической активности граждан	экологически скорректированный ВРП
удельный вес населения региона, занятого в экологической сфере	удельный вес экологической продукции	удельный вес инвестиционных средств, направленных в экологию	показатель экологической грамотности граждан	экологически скорректированный ЧРП
удельный вес экологических затрат	показатель степени развития экобрендинга	показатель международного сотрудничества в области экологизации	коэффициент экологической грамотности	показатель экологического загрязнения
удельный вес экологических поступлений		показатель наличия или разработки экоориентированных стратегий в регионе	показатель информированности граждан	природоемкость
				природная ресурсоотдача

Рис. Индикаторы для оценки уровня экологизации экономики в регионе

Стан екологізації економіки в Україні В процесі розвитку екологічної свідомості людство пройшло чотири етапи екологізації виробництва:

- 1) розвиток екологічного обладнання;
- 2) екологічно обумовлене вдосконалення технологій;
- 3) підвищення ефективності складових життєвого циклу виробів і послуг;

4) виробництво товарів, що обслуговують принципово новий (екологічно зберігаючий) спосіб життя.

Перший етап відноситься до 70-х років ХХ століття і пов'язується з “бумом екологічних споруджень”. Наприкінці цього періоду розвиненим країнам світу в результаті масового застосування очисних споруд вдалося пом'якшити екологічну ситуацію, що загострилася через глобальну індустріалізацію світової економіки після 50-х років ХХ століття. Проте, цей етап вимагав дуже великих витрат на очисне обладнання і зберігання відходів виробництва та зумовив перехід до другого етапу.

Другий етап (застосування маловідходних технологій) припадає на 80-ті роки ХХ століття. Перехід до застосування мало забруднюючих технологій дав змогу знизити потребу в очисних спорудах і одночасно підвищити ефективність використання виробничих систем та зменшити частку екологічних витрат у загальному обсязі витрат підприємств.

Третій етап (підвищення ефективності) почався у 90-ті роки ХХ століття. В результаті досягнень науки і техніки з'явилися можливості заміни екологонебезпечних речовин і процесів на їхні більш ефективні аналоги, знизити питому енергоємність та матеріаломісткість процесів і виробів.

Початок четвертого етапу співпадає з початком III тисячоліття та передбачає екологізацію стилю життя, іншими словами, використання у виробництві та побуті екологічно нешкідливих обладнання, машин, технологій та продуктів.

Україна за рівнем екологізації виробничих процесів значно відстає від розвинених країн світу (у Німеччині, наприклад, на частку екологічних товарів і послуг припадає близько 60-70% експортних продажів). Тому для посилення екологічної спрямованості національного виробництва та споживання товарів Україні першочергово потрібно вирішити такі завдання:

– забезпечити моніторинг навколишнього природного середовища та посилити екологічні вимоги;

- забезпечити збільшення випуску та підвищення якості очисного обладнання, на яке збільшиться попит після підвищення екологічних вимог;
- забезпечити збільшення виробництва та встановлення лічильників води і газу з метою економії енергоносіїв і ресурсів;
- запровадити ресурсозберігаючі (енерго- та матеріалозберігаючі) технології, обладнання і матеріали;
- збільшити випуск засобів індивідуального екологічного моніторингу, захисту та контролю (екологічних індикаторів, фільтрів води та повітря);
- запровадити технології підвищення екологічності виробництва сільськогосподарської продукції (контроль на екологічність насіння, засобів механізації, добрив, засобів захисту рослин та переробки продукції);
- запровадити технології переробки, повторного використання та знешкодження відходів виробництва;
- збільшити питому вагу еколого-інформаційних послуг, екологічно чистого туризму, розведення декоративних рослин, унікального тваринного світу;
- збільшити питому вагу власних фармацевтичних засобів на рослинній основі;
- покращити якість та збільшити привабливість курортних зон і оздоровчих закладів.

Одним з основних завдань, що стоїть перед економікою України, є нагальна потреба опрацювання концепції впровадження та розвитку екологічно чистого виробництва, екологізації всієї економічної системи держави у принципово нових умовах функціонування економіки та розширення й поглиблення на цій основі міжнародного економічного та екологічного співробітництва, поліпшення добробуту і якості життя. Не викликає жодного сумніву, що пошук шляхів подолання еколого-економічних суперечностей ринкової економіки є однією з ключових проблем, від вирішення якої, без перебільшення, залежить виживання та сталий розвиток суспільства.

Реалізація головних напрямів екологізації економіки України дозволить істотно зменшити техногенне навантаження на довкілля і, тим самим, покращити його стан, сприяти виконанню Україною узятих міжнародних зобов'язань щодо захисту навколишнього природного середовища, поступовому досягненню європейських норм і нормативів щодо граничних рівнів шкідливого впливу на нього.